

ՀՏԴ 801.561(479.243)

Լեզվաբանություն

ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԱՐՁԱԿԻ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԲԱՌԱՇԵՐՏԸ

Համլետ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

Բանալի բառեր – Արցախի, գեղարվեստական արձակ, բարբառ, լեզվամտածողություն, բառակապակցություն, բառ:
Ключевые слова - Арцах, художественная проза, диалект, языковое сознание, фраза, слово.
Keywords - Artsakh, fiction, dialect, language consciousness, phrase, word.

Г. Мартиросян

Художественная проза и диалект: несколько вопросов относительно языкового мышления в арцахской прозе периода независимости

В статье рассматривается ряд особенностей языкового мышления арцахской прозы периода независимости на основе конкретных примеров из прозы М. Ованесяна, А. Кагрисяна.

H. Martirosyan

Fiction and Dialect: some Issues on Linguistic Thought in Artsakh Prose of the Period of Independence

The article deals with some features of linguistic thought in Artsakh prose of the period of independence based on examples from M. Hovhannisyanyan's, A. Ghahriyan's prose.

Հոդվածում արծածվում է անկախության շրջանի արցախյան արձակի լեզվամտածողության յուրահատկությունը, արձակագիրներ Մ. Հովհաննիսյանի, Ա. Ղահրիյանի ստեղծագործություններից մեջբերված օրինակներով մատնացույց արվում արցախյան բարբառի կիրառության առանձնահատկությունները անկախության շրջանի արցախյան արձակում:

Անկախության շրջանի արցախյան արձակն առանձնանում է իր լեզվամտածողությամբ: Արցախյան արձակում կարելի է հանդիպել ժողովրդական ասույթների, դարձվածքների, խոսակցական լեզվում կիրառվող հազվագյուտ արտահայտությունների, բարբառային բառերի և այլն: Կարծում ենք՝ այս երևույթն արցախյան արձակում (նաև խորհրդային շրջանի) առանցքային տեղ ունի այն պատճառով, որ երկրամասը տասնամյակներ շարունակ կտրված է եղել մայր հայրենիքից, և իր գրականության զարգացմանը զուգահեռ, կամ գրականության միջոցով ջանացել է պահպանել իր դիմագիծը, նիստուկացը, լեզվամտածողությունը (արդյունքում՝ հայի իր տեսակը) այլ կերպ ասած՝ արցախահայության պահպանումը եղել է գրականության գերխնդիրը: Ի վերջո, արցախցի հեղինակների (հատկապես խորհրդային տարիների, որոնց գրքերը հրատարակվում էին Բաքվում ու սպառվում Ադրբեջանի հայաշատ վայրերում) ընթերցողների հիմնական զանգվածը հենց արցախաբնակ հայերն էին:

Անկախության շրջանի արցախյան արձակում Մ. Հովհաննիսյանի ստեղծագործությունը առանձնահատուկ տեղ ունի նաև իր լեզվամտածողության շնորհիվ: Նա կարողանում է այնպես պատմել, որ ընթերցողը անվերապահորեն հավատում է նկարագրվող իրադարձությունների հավաստիությանը, և դրան գրողը հասնում է ճշգրիտ բառի կիրառման շնորհիվ, ինչը նրա խոսքը դարձնում է պատկերավոր, կենդանի, հոգեբանորեն համոզիչ: Ահա մի օրինակ. «Գոտկատեղից ցածր» վերնագրված պատմվածքից: Սումգայիթյան ջարդի օրերն են. «Սամեղն ուզում է Կարդանուշին (հարևանուհին է- Հ.Մ.) ու նրա երկու անտիրական աղջիկներին փողոց հանել, դրսում եռացող խուժանի բերանը տալ:

-Գնացեք մեր հողից, գնացեք ձեր խարաբա երկիրը»/ Հովհաննիսյան Մ., «Երկեր» գիրք երկրորդ, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատարակչություն, Ստեփանակերտ, 2006 թ., /

Ընթերցողի մտապատկերում մնացողը, ինչ խոսք, մեջբերված հատվածի վերջին նախադասությունն է, հատկապես՝ «խարաբա (ավերակ- Հ.Մ.) երկիրը» արտահայտությունը: Սակայն, կարծում ենք, ոչ պակաս պատկերավոր, դիպուկ, բազմաշերտ է նաև նախորդ միտքը: Մ. Հովհաննիսյանը չի ասում «խուժանի ձեռքը տալ», այլ՝ «աղջիկներին խուժանի բերանը տալ», ինչը տեսարանը դարձնում է սարսափազդու, քանզի ամբոխից բզկտվելու, լլկվելու, խժռվելու ակնարկն ունի: Եվ ապա՝ թուրքը չի ասում՝ գնացեք մեր երկրից, ինչը, մեծ հաշվով, հոմանիշ է «մեր հողից» արտահայտությանը, բայց հենց այս՝ «մեր հողից» բառակապակցությունն է, որ գորացնում է

հեղինակային խոսքը, նոր դուռ բացում ասելիքի առջև: Թուրքի սկսած ջարդը հողի համար է, տարածքի համար, բայց ոչ՝ երկրի: Եվ այս միտքը ցայտուն երևում է նույն նախադասության շարունակության մեջ. «գնացեք ձեր խարաբա երկիրը»: Այստեղ էլ թուրքերեն ասված *խարաբա* խոսքն է տրանսֆորմացնում հեղինակի ասելիքը: *խարաբա* բառի տեղին օգտագործմամբ՝ Մ.Հովհաննիսյանը և՛ միջավայրն է ընդգծում, և՛ ի ցույց դնում հայերի հանդեպ թուրքի՝ մշտապես փայփայվող երազանքը՝ հայոց աշխարհը տեսնել ավերակ :

Իսկ արծակագիր Արտաշես Ղահրիյանը ժողովրդական բառ ու բանը, խոսակցական լեզվի բառամթերքն օգտագործում է յուրովի: «Գյուղամեջ» պատմվածքում, օրինակ, նա գրում է. «Մարդկությունը,- բարձր, տիրական սկսեց Վաղին, որ փոքր-մոքր մարդ է և պագած տեղը մի հափուռ է երևում,-աշխարհի ողջ հասարակությունը,- ինքն իրեն եռանդավորեց,- որ վերցնես, է՛, մեկ-մեկ խելքները պտռես, հարյուրից, չէ, հազարից, հլա միլիոնից մեկը կլինի, որ...» (Ա. Ղահրիյան, «Լեռան հուշ», «Ազատ Արցախ» հրատարակչություն, Ստեփանակերտ, 2002 թ. էջ 4): Ա. Ղահրիյանը Վաղիի խոսքից առանձնացրել է առաջին, կարևոր բառը (մարդկությունը)՝ ընթերցողին ընծեռելով զուգահեռ տանելու հնարավորություն, և դա ոչ թե «փոքր-մոքր մարդ է», այլ «պագած տեղը մի հափուռ է երևում» արտահայտությամբ: Ըստ որում՝ պատկեր-համեմատությունը ցայտուն է դարձնում հենց «հափուռ» բառը: «Հափուռը» գրական հայերենով «բուռ»-ն է: Սակայն, մեր կարծիքով, ներկա դեպքում եթե հեղինակը գործածեր «բուռը», նախ չէր ունենա անհրաժեշտ կոլորիտը և ապա՝ հերոսը «էլ տելեվիզոր ունեցող չկա՞»-ի փոխարեն (նույն տեղը, էջ 6) ստիպված պիտի ասեր՝ էլ հեռուստացույց ունեցող չկա: Արդյունքում՝ պատկերվող գյուղական տեսարանը կլիներ արհեստածին :

Նույն «Գյուղամեջ» պատմվածքում Ա. Ղահրիյանը գործածում է նաև այնպիսի բառեր ու արտահայտություններ, որոնք կարող են գռեհիկ ու անհարիր թվալ, բայց և այնպես, երբ, մանավանդ, խոսքը վերաբերում է դարաբաղյան հիմնախնդրին, նրա հերոսը՝ գյուղացի Միսակը, կարող է ասել.

«- ՕՕՆ-ը, արա, «Վրեմյայով» որոշեց, որ Ղարաբաղը Ադրբեջանինն ա» և ապա՝

«-Տեսնեմ ՕՕՆ-ի որոշման վրա ով ա տռում» (նույն տեղը, էջ 3):

Ներկա դեպքում հեղինակը, դիմելով գռեհկաբանության, կատարել է իր խնդիրը. շեշտել է հասարակ գյուղացու հաստատականությունը, պաշտամունքի հասնող սերը հայրենիքի նկատմամբ, միևնույն ժամանակ՝ ի ցույց դրել գյուղացու կորստի ցավը, հոգու ընդվզումը: Ուստի. վերոհիշյալ արտահայտությունն այնքան ներդաշնակ է ու ներհյուսված նկարագրվող տեսարանին, որ ընթերցողն այն չի ընկալում որպես գռեհկաբանություն:

Արցախի խոսակցական լեզվում շատ գործածական է մատաղ /մատաղ/ լինեմ արտահայտությունը /նաև կիրառվում է քեզ մատաղ, քե մատաղ, քմատաղ ձևերով/, որի միջոցով ընդգծվում է խոսողի ունեցած սերն ու հարգանքը՝ հանդեպ իր գրուցակցի: «Մատաղ լինեմ» արտահայտությունից է սկիզբ առել մյուս, նույնպես շատ գործածական «գլխովդ շուռ գամ» /շուռ տամ/ արտահայտությունը, որը զուգահեռաբար կիրառվում է արցախյան բանավոր խոսքում: Եթե *մատաղ լինեմ* արտահայտության բառիմաստն իր մեջ ներառում է այդ ժխակատարության (մատաղի) ողջ գործառույթը, ապա *գլխովդ շուռ գամ*-ը նույն արարողության տրամաբանական սկիզբն է՝ առանձին վերցրած: Մատաղացու գառը, ըստ ավանդույթի, նախ պտտեցնում են եկեղեցու շուրջը, հետո նոր՝ մատաղ անում: Ուստի, *գլխովդ շուռ գամ* արտահայտության մեջ մեծապես ընդգծվում է գրուցակցի կարևորությունը որպես սուբյեկտ, միևնույն ժամանակ ընդգծվում այդ արտահայտությունն անողի սերը, նվիրվածությունը, նաև՝ թախանձանքը, քանի որ արտահայտությանը, որպես կանոն, հետևում է խոսողի բուն ցանկություն-նպատակը:

Արցախյան բարբառում *շուռ գալ, շուռ տալ*՝ չի նշանակում շրջել, շրջել, այն ունի պտույտ-ի իմաստ, ինչպես, օրինակ, սար ու ձոր շուռ եկա /պտույտ տվեցի, շրջեցի, ման եկա/: Ուստի՝ *գլխովդ շուռ գամ*՝ կնշանակի՝ *քո շուրջը պտույտ տամ, պտույտեմ* /ինչպես մատաղացու գառը/: Արցախյան արծակում այս և նախորդ արտահայտությունը շատ են կիրառվում թե համապատասխան կոլորիտ ստեղծելու համար, թե կերպավորման նպատակով: Ա. Ղահրիյանի մոտ, օրինակ, հանդիպում ենք.

- Հա, մատաղ, հաջողությունը չի իմացվի որտեղից կգա: Էս բոլորը տելեվիզորով լինելու ա՞, հա՞:

-Բա ինչի՞ համար ենք գլխովդ շուռ գալիս, - արդեն յուրային դարձած՝ կատակեց լրագրողը: /Ա. Ղահրիյան, <Տոհմական>, գիրք երկրորդ, <Վաչագան Բարեպաշտ> հրատարակչություն, Ստեփանակերտ, 2008թ. էջ 194/:

Վերոհիշյալ արտահայտությունների հետ կապված, /որոնք հիմնականում ընկալվում են որպես փաղաքշական վերաբերմունք/, հարկ է նշել մի կարևոր նրբություն. եթե հիշյալ արտահայտությունները կիրառվում են առաջին դեմքով՝ իրենց մեջ ներառում են այն հատկանիշները, որոնց մասին արդեն ասվեց, մինչդեռ երկրորդ և երրորդ դեմքով կիրառելու դեպքում ձեռք են բերում բոլորովին այլ որակներ, ու միանգամայն փոխվում է արտահայտության իմաստը: Բերենք մի օրինակ նույն հեղինակի «Աստուրը» պատմվածքից, որտեղ հեղինակ-պատմողն անտառապահի մասին ասում է. «Ասի՛ գլխովս պտույտ գաս, Վաղո՛... ու երրորդ ճյուղն են սկսում կացնահարել» /նույն տեղը, էջ 41/: Այստեղ ակնհայտ է խոսողի արհամարհանքն անտառապահի նկատմամբ: Արտահայտությունը փաղաքշականից վերափոխվեց նվաստացնողի, և արցախյան բանավոր խոսքում /նաև արծակում/ հաճախ էլ հենց այս

առումով է գործածվում: Բայց եթե այստեղ խոսողի կողմից գրուցակցին իր շուրջը պտույտ տալու, իրեն երկրպագելու, մեծարելու հարկադրանք կա միայն, ապա՝ *ինձ մատաղ լինես* արտահայտության դեպքում, ուր գործողությունը ավարտուն է, նույն արհամարհանքը դառնում է ոչնչացնող: Եվ եթե այս երկու արտահայտությունները նույնիսկ ոչ փաղաքշական նշանակությամբ գործածելիս ներկայանում են որոշակի «փակ տեսքով», ուստի և արտաքուստ «կոռեկտ» են, ապա *գլխովս շուռ գասի* մեջ, գրուցակցին նվաստացնող հարկադրանքից բացի, կա նաև անասունի հետ /ոչխար, եզ/ նույնացում, իսկ *մատաղ լինես ինձ*-ը ոչ այլ ինչ է, քան *մեռնելդ տեսնեմ, սատկելդ տեսնեմ* և այլն:

Արցախի խոսակցական լեզվում վերոհիշյալ արտահայտությունները սակավ գործածական են քաղաքային միջավայրում, փոխարենը՝ գյուղաբնակների վեճի, լեզվակռվի «ծանր հրետանին» է: Երբ լեզվակռվի մեջ գյուղաբնակին ասվում է. «Դու քո ախոռում գռռա», ոչ միայն նշանակում է՝ մեջ մի ընկիր, քո գործին կաց, այլ, միևնույն ժամանակ, խոսակիցը հավասարեցվում է ավանակին, նշանակում է, որ վերջինս, այսպես ասած, գոյություն չունի համայնքի մարդացուցակում, իսկ անասունների հետ ամեն օր շփվողի համար դա կրկնակի վիրավորական է: Մինչդեռ այդ արտահայտությունը ներգործող նույն ուժը չունի քաղաքային միջավայրում, որտեղ *ախոռ* բառին ծանոթ են հիմնականում բառարանից:

Ահա մի օրինակ ևս. «Կոմսոմոլ տղա, եկել ես ինձ բռնելո՞ւ: Բարով ես եկել, բայց դա քո ախոռի բանն ա՞, որ խաբվել ես /Ա. Ղահրիյան, «Տոհմականց», «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատարակչություն, Ստեփանակերտ 2008 թ., էջ 195/: Մեջբերված հատվածում հայդուկ Թևան Ստեփանյանը, ում խորհրդային իշխանությունները ցանկանում էին ձերբակալել և դա մտադիր էին անել մատնիչների օգնությամբ, հերթական հետապնդողին բռնացնելով՝ նրան ոչնչացնող ծաղրի է ենթարկում «Բա դա քո ախոռի բանն ա՞», արտահայտությամբ, որտեղ լրտեսը նույնացվում է անասունի, ավանակի հետ: Թևանը նրան նման որակում է տալիս, քանի որ լրտեսողը սեփական խելքով չի գործել, ականջ է կախել իր ղեկավարների առաջ, այսինքն անխելք է, ուստի նրա տեղը գոմում է, ախոռի մոտ, քանի որ առանց դատողության միայն խոտակերն է գործում: Այստեղ կա նաև իր անձի /հայդուկի/ անորսալիության ինքնագնահատում: Ներկա դեպքում Թևանի խոսքում իրեն լրտեսողի նկատմամբ ոչ այնքան ծաղր ու վիրավորանք կա, որքան՝ նախատինք ու պարսավանք: Այդ իսկ պատճառով է նա իր խոսքին հավելում. «որ խաբվել ես»: Եվ, ի նշան այդ «մենամարտում» իր ունեցած գերակայության, նաև մեծահոգության /իսկ Ա. Ղահրիյանը այդպերպ կերպարը դարձնում է վեհ ու գունեղ/ «լրտեսին» մերկացնում է և թույլ տալիս, որ վերադառնա գյուղ:

Արցախյան արձակում ոչ բոլոր գրողներն են օգտվում խոսակցական լեզվի բառամթերքից: Նրանք, ովքեր օգտվում են այդ հնարավորությունից, հիմնականում հետապնդում են մի նպատակ՝ գեղարվեստական տեքստը ընթերցողին մատուցել՝ ստեղծելով բանավոր խոսքի տպավորություն, ըստ որում խոսակցական լեզվի բառամթերքը կիրառելով որպես անհրաժեշտ կոլորիտ ապահովող «շինանյութ»:

Ա. Ղահրիյանը լավագույնս է օգտագործում խոսակցական լեզվի ընծեռած հնարավորությունները: Օրինակ, «Կենացդ, Բաղդասար» պատմվածքում նա գրում է. «Նրա /Ոսկանի – Հ.Ս./ դարաչի էշը ձորով մեկ գոռոցը գցեց» /նույնը, էջ 52/:

Ըստ Էդ. Աղայանի «Արդի հայերենի բացատրական բարառան»-ի՝ *դարաչին* դա գնչուն է, մինչդեռ, մեր խորին հանգամանք, Ա. Ղահրիյանն այդ բառն օգտագործելիս նկատի է ունեցել փերեզակ, (մանրավաճառ) հասկացությունը, ըստ որում՝ բառը չի գործածել իր բուն իմաստով, այլ՝ փերեզակին բնորոշ հատկանիշով: Առաջներում մանրավաճառն, ով ասեղ, մատնոց, մաղ, մախաթ, սարի (խոտերի հյութից պատրաստված) ծամոն էր վաճառում, ժողովուրդը անվանում էր դարաչի, քանի որ նա շրջում էր փողոցից-փողոց՝ բարձրածայն թվարկելով վաճառվող ապրանքատեսակների անունները: Ուստի, նրա՝ ձայնը գլուխը գցելու հատկանիշն է նկատի ունեցել հեղինակը՝ այն վերագրելով իր պատմվածքի հերոսի էջին:

Ղարաբաղյան բարբառում կոլորիտային բառերից են ռուզի-ն, խունդռուզի-ն: Առաջին պահ թվում է, թե միևնույն հիմքից ծնունդ առած բառեր են և, բնականաբար, իմաստային առումով էլ պետք է, որ գտնվեն միևնույն կամ համանման տարածքում: Իրականում այդպես չէ: Հարկ է նկատել, որ այս երկու բառերը նույն կիրառությունն ունեն նաև Ջանգեզուրի խոսվածքում (իմա պատճառը ժամանակին Ջանգեզուրի և Արցախի մեկ վարչական միավոր լինելն է): *խունդռուզի* բառի գրական հոմանիշն է *տրտիկոզ*-ը: Կրկին դիմելով Էդ. Աղայանի „Արդի հայերենի բացատրական բարառան,,-ին, կարդում ենք. „Տրտիկոզ-1. կենդանիների ուրախ-ուրախ ցատկոտելը, 2. (փոխ.)-մարդկանց ցնծափն թռչկոտելը,, (Էդ. Աղայան, „Արդի հայերենի բացատրական բարառան,, գիրք երկրորդ, „Հայաստան,, հրատարակչություն, Երևան, 1976 թ., էջ 1461):

Փաստորեն երկու դեպքում էլ *տրտիկոզ* բառը պահպանում է իմաստային միևնույն նշանակությունը: Մինչդեռ *խունդռուզի*-ն հանդես է գալիս տարբեր իմաստով՝ կախված բառն արտաբերողի մտադրություն-նպատակից: Եթե նկատի է առնվում պարզապես աշխույժ ցատկոտելը, *խունդռուզի*-ն նույնանում է *տրտիկոզի* հետ, մինչդեռ շատ հաճախ կիրառվում է որպես ըմբոստության, դժգոհության

արտահայտություն: Օրինակ, Ա.Ղահրիյանի վերոհիշյալ պատմվածքում (,Կենացո, Բաղդասար,,) կարդում ենք.

-Ղա (ծին - Հ.Մ.), որ խելք չունի քեզ նման մարդ կոչված հայվանին մեջքին չպահելու, չի տանում մի խունդուղի տալով ձորը շարտում, դրան էլ եմ կախելու... (նույնը, էջ 43):

Եթե *խունդուղի*-ն գրական հայերենում, այնուամենայնիվ, ունի իր հոմանիշը, ապա ռուզի-ն, զուրկ լինելով գրական լեզվի համարժեքից, ներկայանում է որպես մի քանի բառիմաստի խտացում և կարող է բացատրվել իբրև հարստություն, կարողություն, կահկարասի, ուղեբեռ, հոգեպահուստ, բարիք և այլն: Այս բառի ճիշտ գործածումից խոսքը դառնում է պատկերավոր, կենդանի ու խորամիտ: Օրինակ, « ,...ոնց է ծանր բեռով հասնելու Երևան: Մի օգնական չունի: Հասնելուց հետո էլ իր մեծ ընտանիքի բերանից կտրած էդքան ռուզին հանձնելու է Արտաշի էն անգործ-անփող դգող-փչողներին...» (նույնը, էջ 49):

Այստեղ հիշյալ բառը գործածվել է *բարիք* իմաստով: Հեղինակն իր ասելիքը ցայտուն դարձնելու համար խոսքի սկզբում այն անվանել է *ծանր բեռ*, որպեսզի հետո էլ «էդքան ռուզի» ասելով ընդգծի Երևան տարվող մթերքի շատությունը:

Ընդհանրապես Ա. Ղահրիյանը բարբառային բառերին դիմում է խիստ անհրաժեշտության դեպքում, այնպես, որ դրանք պատմվածքում նպաստեն ինչպես գործողության զարգացմանը, նմանապես և՛ կերպարների հոգեբանության ու նրանց հուզական աշխարհի բացահայտմանը:

Նույն պատմվածքում «էդքան ռուզի» արտահայտությունն անելուց հետո, պատմվածքի ավարտին հեղինակը բարբառային ևս մի բառ է օգտագործում, բայց այնպիսի բառ, որը դառնում է պատմվածքի վերջին ակորդն ու իր հերոսին ամենաբնութագրողը: Ղա *եսիր*-ն է, ինչը գրական հայերենում հոմանիշվում է *գերի* հասկացությանը: Բայց գերի-ն իր մեջ չունի բառիմաստի այն ներբերանգները, որ կան հիշյալ բարբառային բառի մեջ: Գերի-ն իր ուղիղ և փոխաբերական իմաստով սահմանափակ ասելիք ունի: Իսկ *եսիր*-ը նախ և առաջ լի է հուզականությամբ: Այդ բառն արտաբերողը սիրուց ծնված իր կարեկցանքը, իր ցավը, ափսոսանքն է հայտնում այն մարդուն, ով իր մարդկային նկարագրի գերին է, ով ինչ անում է՝ անում է անշահ, ինքնայրուժով, նվիրումով, քանի որ դա նրա կենսակերպն է: Ուստի Ա. Ղահրիյանը այդ բառը միանգամայն ճիշտ տեղում է գործածել՝ գրելով «Իսկ դու ո՞ւր ես գնում, այ Ներսես, ու՛ր, ա եսիր... քառասունվեցից սկսած... բոլորի համար...Լա՛վ, էլի, մարդ աստծո...»(նույնը էջ 49):

Հեղինակը միտումնավոր է *եսիր* բառի հարևանությամբ նշել՝ քառասունվեցից սկսած, այսինքն՝ մեծ Հայրենականի հաղթանակից հետո Ներսեսը տուն է վերադարձել և ապրել իր բոլոր հարազատների համար, «իր ուսը նրանց ցավին դեմ արած», միևնույն ժամանակ, «քառասունվեցից սկսած» նշանակում է նման ապրելակերպը տասնամյակների կենսագրություն ունի և, քանի որ Ներսեսը իր համար չի ապրել, այդ իսկ պատճառով է հեղինակն ասում՝ ա եսիր, հետո նաև՝ Լա՛վ էլի, մարդ աստծո... (Ասել է թե՛ մեր օրերում անհավանական, չլսված բան է դա): Ուստի այս ամենը հնարավոր չէ արտահայտել *գերի* բառի միջոցով: Ավելին, նույն *եսիր* բարբառային բառը մեկ այլ պատմվածքում («Արտաշը») Ա Ղահրիյանը գործածել է հետևյալ կերպ. «Ասատուրը թաքուն լալիս էր: Ծնկների միջից մահակի ծայրով բզբզում էր հողն ու անարցունք լալիս...ամեն պատահածի եսիր Ասատուրը մտնի ձեր հոգսի մեջ, դուք նրան էսպես մղկտացնե՞ք...» (նույնը, , էջ 28): Այստեղ *եսիր*-ը ունի հոգի տալ բառակապակցության նշանակություն: Եվ դա ընդգծվում է «ամեն պատահած»-ի արտահայտությամբ, ինչն էլ նշանակում է ցանկացած մեկի, առաջին իսկ հանդիպածի համար հոգի տալ: Հեղինակը նաև իր հերոսի անունն օգտագործել է առանց դիմորոշ հոգի, որպեսզի և թանձրացնի *եսիր*-ի նշանակությունը, և Ասատուր անձնանունը նույնացնի *հոգի տալ* արտահայտության հետ:

Ընդհանրապես Ա.Ղահրիյանն իր ստեղծագործություններում սիրում է կիրառել բազմապիսի հնարքներ: Մի դեպքում զբաղվում է բառաշինությամբ, օրինակ. «Կարող է՞ դրա մտքով անցնում է, որ կմեղքամ, ձեռք չեմ տա...»(նույնը, էջ 43):

Հարկ է նկատել, որ *կմեղքամ* բառածև չի կարող գոյություն ունենալ ոչ գրական, ոչ էլ խոսակցական լեզվում, քանի որ ունի սխալ բառակազմություն: Հեղինակը *մեղք գալ* բառակապակցության հիման վրա է ստեղծել իր բառը՝ մեղք գալ-մեղք կգամ-կմեղքամ, որը եթե նույնիսկ ընդունելի է, ապա, մեր կարծիքով, միայն տվյալ պատմվածքի խոսքի տարածքում, այն էլ՝ որպես տվյալ կերպարին հատկանշական, բնութագրական արտահայտություն, ինչպես, օրինակ, Նապոլեոն-Նապալյոն, Աշխեն-Ախշեն և այլն: Մեկ ուրիշ դեպքում էլ Ա. Ղահրիյանը դիմում է պարադոքսի օգնության: Օրինակ. «Լավ է, ձենս կտրեցի, նոր կռվի բուն ցրիվ չտվի: Գլուխ կա՞...» (նույնը, էջ 28): Այստեղ խոսքի պատկերավորմանը նպաստել է պարադոքսը: Եվ առաջին ընկալումն այնպիսին է, որ, եթե կռվի բույն է ցրիվ տրվողը, /ինչը ենթադրում է ավերվել, ոչնչացվել, դառնալ ամա/, ուրեմն պիտի հաստատվի խաղաղություն, մինչդեռ նախադասությունը հակառակ իմաստն ունի. բնի ավերվելուց է սկսելու կռիվը, այս դեպքում են բորբոքվելու կրքերը:

Նկատենք, որ Ա. Ղահրիյանի օգտագործած այս պատկեր- համեմատության հիմքում ընկած է ժողովրդական հայտնի առած. «Ճանձի /մեղվի/ բնին բիզ տալ /քչփորել/, Ճանձի բուն /կեթակ/ քանդել»:

Գրական լեզվում նմանապես գոյություն չունի *նիզարան* բառահասկացություն: Իմաստային առումով այն մոտ է գրական հայերենի մտահոգվել, ամհանգստանալ բառերին: Սակայն հիշյալ բառիմաստի սահմաններն այդքանով չեն վերջնագծվում, քանի որ անհանգստանալ-ն ու մտահոգվել-ը շատ թերի են նիզարան-ի համեմատությամբ: Առաջին հերթին այս բառն ունի տարածության գաղափար. ինքը՝ բառը հուշում է, որ արտաբերողը գտնվում է որոշակի հեռավորության վրա: Ուստի *նիզարան* բառն իր ներսում կրում է նաև *կարոտ* հասկացություն: Տարածության գոյությունից է ծնվում կարոտը, կարոտից՝ մտածմունքը, ինչն էլ դառնում է նիզարան-ի բառիմաստային հիմքը: *Նիզարան* բառը նույն իմաստով գործածական է նաև Ջանգեզուրի խոսվածքում:

Ինչպես անկախության, նմանապես և խորհրդային շրջանի արցախյան արձակում առանձին հեղինակներ հիշյալ բառի գործածմամբ լուծել են ստեղծագործական զանազան հարցեր: Ներկա դեպքում, օրինակ. Ա. Ղահրիյանը գրելով. «...միայն թե մեզնից, մեր ապրուստից է /հայրը – Հ. Մ./ շատ նիզարան», ցանկացել է տողատակից ցույց տալ ոչ այնքան իր հորն իրոք հետաքրքրող, մտատանջող իրենց ապրուստն ու սոցիալական վիճակը, որքան՝ սիբիրյան կալանավայրում գտնվող տղամարդու / հոր/ կարոտից, սիրուց տոչորվելը հեռվում մնացած իր ընտանիքի անդամների նկատմամբ:

Գեղարվեստական ստեղծագործության մեջ հեղինակային խոսքը գրական երկի գործողությունն առաջ մղող ուժն է, որին ապավինելով է ընթերցողը մասնակցում նկարագրվող իրադարձությունների զարգացմանը: Ուստի հեղինակային խոսքում ցանկացած վրիպում, լինի ոչ ճիշտ արտահայտություն, հոգեբանորեն անհամոզիչ պատկեր և այլն, ի զորու է ավերելու ամբողջ ստեղծագործության տպավորությունը՝ ընթերցողին հանելով «հիպնոտիկ» վիճակից, վերադարձնելով ռեալ իրականություն: Մինչդեռ, ինչպես Օ. Ի -Գասետն է հիշեցնում. «Հեղինակը պետք է ստեղծի անպատուհան ու անձեղք ինքնապարփակ տարածություն՝ այնպես որ ներսից չնշմարվի իրականության հորիզոնը» /«Մտքեր վեպի մասին» էջ 115/:

Ժամանակակից հայ արձակի համապատկերում անկախության շրջանի արցախյան արձակն ակնհայտորեն առանձնանում է իր բառամթերքով: Այլ կերպ ասած արցախյան արձակի լեզուն, որը, բնականաբար, գրական հայերենն է, անպայմանորեն համեմված է այնպիսի բառերով, որոնց շնորհիվ հեղինակի պատմողականությունը մոտենում է խոսակցական լեզվին: Թերևս միայն արցախյան արձակում կարելի է հանդիպել *մթնժողել, թաղկուճվել, իծաշարուկ, գիրթ, քարկեծ, լափու տալ, հափուռ* ու էլի մի շարք նմանատիպ բառերի, որոնք, ինչքան որ ակտիվ են բանավոր խոսքում, նույնքան էլ գործնական են արցախյան արձակում:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Վ. Մարտիրոսյան – ԱրՊՀ Հայ գրականության և լրագրության ամբիոնի հայցորդ
E-mail: martiros-vobn@mail.ru

Նողվածը տպագրության է նրաշխարհը լսմբագրական կոլեգիայի անդամ, Բ.գ.դ., Ս.Խանյանը: